

सरकारी सञ्चारमाध्यमबारे उच्चस्तरीय मिडिया आयोग २०६३: एक टिप्पणी

हर्षमान महर्जन

२०६२/६३ को जनआन्दोलनपछि गठित सरकारको मन्त्री परिषद्को बैठकले २०६३ जेठ २९ मा आमसञ्चार जगतले भोग्नुपरेको समस्या पहिचान गरी समाधानका उपायबारे सुभाब दिन उच्चस्तरीय मिडिया आयोगको गठन गर्‍यो ।^१ सरकारी सञ्चारमाध्यमले गोरखापत्र संस्थान, रेडियो नेपाल, नेपाल टेलिभिजन र राष्ट्रिय समाचार समिति (रासस) लाई जनाउँछ । सरकारी नियन्त्रणमा भएकाले यी सञ्चारमाध्यमले सधैं सत्ता र शक्ति हुने व्यक्ति र वर्गकै पक्षमा समाचार प्रवाह गरेका छन् । २०६२/६३ को जनआन्दोलनलाई दबाउन र यसको शक्तिलाई निष्क्रिय पार्न यी सञ्चारमाध्यमले सक्दो प्रयत्न गरेका थिए । तसर्थ यिनलाई स्वायत्त बनाउन अपरिहार्य रहेको महसुस आयोगले पनि गरेको यसको प्रतिवेदनबाट थाहा हुन्छ ।

यस आयोगले मुख्यतः गोरखापत्र संस्थानको लोगो र सम्पत्ति छुट्ट्याएर बढाबढ गर्नुपर्ने, रेडियो नेपाल र नेपाल टेलिभिजनलाई संसदप्रति जवाफदेही हुने गरी स्वायत्त बनाइनुपर्ने र राष्ट्रिय समाचार समितिलाई निजी क्षेत्रबाट समाचार

---

^१ यो लेख कान्तिपुर दैनिकमा प्रकाशित पाठक पत्र (महर्जन २०६३) को विस्तारित रूप हो ।

समिति नआएसम्म जनताप्रति उत्तरदायी बनाउनुपर्ने सुझाव दिएको थियो (अधिकारी २०६३क) ।

आयोगमा सुरुमा सात जना सदस्य थिए । अधिवक्ता राधेश्याम अधिकारी अध्यक्ष रहेको यस आयोगमा २०६३ असार १९ को मन्त्री परिषद्को बैठकले पछि छ जना थपेको थियो ।^२ २०६३ भदौ ३० मा यस आयोगले आफ्नो प्रतिवेदन सरकारलाई बुझाएको थियो र त्यसै दिन यसलाई सार्वजनिक पनि गरिएको थियो । आयोगले सजिलोका लागि चार ओटा समिति— निकाय र कानून समिति; छापामाध्यम समिति; रेडियो, टिभी, सिनेमा, केबुल समिति र सूचना तथा सञ्चार प्रविधि समिति बनाई काम गरेको थियो । यी समितिले छुट्टाछुट्टै प्रतिवेदन तयार पारेका थिए । प्रकाशित प्रतिवेदनमा यी चार समितिका प्रतिवेदनहरूको सार मात्र परेको छ । प्रेस कमिशन २०१४ र शाही प्रेस कमिशन २०३८ दुवैको प्रतिवेदनभन्दा २०६३ को यो आयोगको प्रकाशित प्रतिवेदन छोटो छ ।

मिडिया आयोग २०६३ को प्रतिवेदन बुँदागत रूपमा छ । आयोगका अध्यक्ष, राधेश्याम अधिकारीका अनुसार यसले के कसो गर्ने भनेर इङ्कित मात्र गर्छ र सरकारलाई बाटो देखाउँछ ।^३ तर बुँदागत रूपमा आएको हुँदा यसले देखाएको बाटो त्यति स्पष्ट छैन ।

यो लेखमा उच्चस्तरीय मिडिया सुझाव आयोग २०६३ ले सरकारी सञ्चारमाध्यमका बारेमा दिएको सुझावमाथि टिप्पणी गरिएको छ । यसका लागि लेखलाई चार खण्डमा बाँडिएको छ । अधिल्ला तीन खण्डमा क्रमशः गोरखापत्र संस्थान, रेडियो नेपाल तथा नेपाल टेलिभिजन र राससबारे चर्चा गरिएको छ र अन्तमा निष्कर्ष प्रस्तुत छ । यस्तै यो लेख यी संस्थासम्बन्धी ऐन, सरकारी नीति, विभिन्न पूर्वअध्ययनको चर्चा गर्दै मुख्य रूपमा यी संस्थालाई राजनीतिक र आर्थिक हस्तक्षेपबाट हटाउन सकिने उपायको पक्षमा केन्द्रित छ ।

गोरखापत्र संस्थानको निजीकरण

गोरखापत्र संस्थानका बारेमा मिडिया आयोग २०६३ को प्रतिवेदनमा भनिएको छ:

^२ यस आयोगका सदस्यहरू थिए: विष्णु निष्पुत्री, राजेन्द्र दाहाल, मुकुन्दप्रसाद आचार्य, बबिता बस्नेत, मुरारीकुमार शर्मा, रामरिभन यादव, प्रतीक प्रधान, रघु मैनाली, शिवलाल मल्ल, ध्रुवहरि अधिकारी, विनय कसजूर र बालकृष्ण चापागाईं ।

^३ आयोगका अध्यक्ष राधेश्याम अधिकारीद्वारा २०६३ कालिक २ मा मार्टिन चौतारीमा आयोजित 'उच्चस्तरीय मिडिया आयोगको प्रतिवेदनमाथि छलफल' विषयक कार्यक्रममा व्यक्त विचार ।

निजी क्षेत्रमा छापा माध्यमको पर्याप्त विकास र प्रतिस्पर्धा भइसकेको आजको नेपालमा सरकार आफैले सञ्चारमाध्यम सञ्चालन गर्नु उचित देखिँदैन। तसर्थ सरकारी स्वामित्व र नियन्त्रणमा रहेको गोरखापत्र संस्थानका सबै प्रकाशनलाई सरकारी स्वामित्वबाट अलग गर्नु अत्यन्त जरुरी छ। यस प्रयोजनका निम्ति गोरखापत्र लगायतका ब्राण्डहरू र संस्थानको सम्पत्ति अलग अलग छुट्ट्याई लिलाम बढाबढ गर्नु ती छापा माध्यमबाट सरकारी स्वामित्वको अन्त्य गर्ने एउटा उपाय हुन सक्छ। छापा माध्यमको पुरानो इतिहास बोकेको गोरखापत्र प्रतिको जनताको भावनात्मक पक्ष र अस्तित्व कायमै राख्ने गरी निश्चित सर्त तोकी यसको ब्राण्ड बिक्रीवितरण गरिनुपर्दछ। यसरी बिक्रीवितरण भइसकेपछि त्यस्तो खरिदकर्ताले तोकिएको सर्त पूरा नगरेको देखिएमा सरकारले पुनः अर्को पक्षलाई सर्त तोकेर दिन सक्ने व्यवस्था गर्ने (अधिकारी २०६३क: १५-१६)।

यस बुँदामार्फत आयोगले गोरखापत्र संस्थानबारे तीन ओटा विचार प्रस्तुत गरेको देखिन्छ। पहिलो, २०४६ पछि नेपालमा छापामाध्यममा निजी क्षेत्रको प्रभुत्व बढेको छ। त्यसैले सरकारले छापा चलाउन आवश्यक छैन। दोस्रो, संस्थानको सम्पत्ति र ब्राण्ड छुट्ट्याएर लिलाम बढाबढ गर्नुपर्छ। तेस्रो, १०८ वर्षको इतिहास बोकेको गोरखापत्र नियमित प्रकाशित होस् भनेर यसको क्रेतालाई सर्त तोक्ने र त्यो सर्त उल्लङ्घन भएमा सरकारले फेरि अर्को पक्षलाई बेच्न सकिने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ।

गोरखापत्र संस्थान विभिन्न समयमा संशोधन गरिएको गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ अन्तर्गत सञ्चालित छ। २०१९ मा यो ऐनले संस्थानको ६० प्रतिशत सेयर सरकारले राखेर बाँकी सर्वसाधारण र सहकारी संस्थाहरूलाई बिक्री गर्ने व्यवस्था गरेको थियो। त्यस्तै सञ्चालक समितिमा सरकारको तर्फबाट पाँच जना र सर्वसाधारण सेयरधनीको साधारण सभाद्वारा निर्वाचित चार जना व्यक्ति हुने व्यवस्था पनि त्यस ऐनमा थियो। तर साधारण सभाद्वारा निर्वाचन गर्ने व्यवस्था नभएसम्म सर्वसाधारणबाट प्रतिनिधित्व गर्ने चार जना पनि सरकारले नै नियुक्त गर्ने व्यवस्था पनि यो ऐनले गरेको थियो (श्री ५ को सरकार २०१९क)।

२०२८ मा यो ऐनमा संशोधन गरिएको थियो। संशोधित ऐनले सरकार, संस्थानको कर्मचारी र सर्वसाधारणले किन्न पाउने सेयर अनि सञ्चालक समितिको सङ्ख्यामा परिवर्तन गर्‍यो। यस परिवर्तनअनुसार संस्थानको सेयर सरकारले कम्तीमा ५१ प्रतिशत राख्ने र कर्मचारीले कम्तीमा २५ प्रतिशत तथा बाँकी सर्वसाधारणले किन्न पाउने व्यवस्था गरेको थियो। यस ऐनले सञ्चालक समितिको सङ्ख्यालाई पनि ९ वाट ५ मा भ्यायो। यसमा महाप्रबन्धक एक जना, गैरसरकारी सेयर होल्डरमध्येबाट साधारणसभाद्वारा निर्वाचित एक जना, सरकारी

सेयरवापत सरकारले मनोनित गरेको एक जना, सरकारले मनोनित गरेको पत्रकारिता वा साहित्य क्षेत्रमा प्रख्यात व्यक्ति एक जना र संस्थानमा काम गर्ने सेयरहोल्डर कर्मचारीबाट निर्वाचित प्रतिनिधि एक जना पर्थे । तर कर्मचारी र सर्वसाधारणलाई सेयर नबेचेसम्म सरकारले नै पाँचै जना मनोनित गर्न सक्ने व्यवस्था पनि त्यस संशोधित ऐनमा थियो (श्री ५ को सरकार २०२८क) । यो प्रावधान यथावतै छ । यसै प्रावधानका कारण सरकारले नै सञ्चालक समितिका सबै सदस्य नियुक्त गरिरहेको छ । यसो गर्दा आफ्नो राजनीतिक विचारलाई समर्थन गर्ने व्यक्तिलाई छान्ने गरिएको पाइन्छ ।

गोरखापत्र संस्थानबारे मिडिया आयोग २०६३ को सुझावले सरकारी हस्तक्षेपलाई रोक्न खोजेको देखिन्छ । सरकारले छापा चलाउन नहुने सिद्धान्तलाई आयोगले अधि सारेको छ । तर आयोगले संस्थानका विभिन्न प्रकाशन^४ लाई टुक्राटुक्रा पारी कमजोर बनाउन खोजेको आरोप गोरखापत्र संस्थानका कर्मचारीले लगाएका छन् (श्रेष्ठ २०६३, गोरखापत्र २०६३क) र आयोगले दिएको यस्तो सुझावको विरोधस्वरूप गोरखापत्र संस्थानमा कार्यरत कर्मचारीको युनियन र पत्रकारले मिलेर आन्तरिक रूपमा छुट्टै कार्यदल बनाई अध्ययन पनि गराइसकेको छ । यस कार्यदलले गोरखापत्र संस्थानलाई ट्रस्टको मोडलमा लैजान सुझाव दिएको थियो ।^५

गोरखापत्र संस्थानको निजीकरणको मुद्दा नयाँ होइन । २०१४ सालमा गठन गरिएको प्रेस कमिशनले सरकारलाई गोरखापत्र बन्द गर्न आग्रह गरेको थियो (चापागाई २०६०[२०१५]) । २००७ सालपछिका सरकारले पनि गोरखापत्रको दुरुपयोग गरिरहेका थिए र त्यसैलाई निरुत्साहित पार्न प्रेस कमिशनले यस्तो प्रस्ताव अधि सारेको थियो ।

२०४७ मा आएको प्रेस नीतिमा सरकारले छापा नचलाउने विषयमा केही उल्लेख भएको छैन (श्री ५ को सरकार २०४९[२०४७]) । राष्ट्रिय सञ्चार नीति, २०४९ मा पनि यो कुरा प्रस्ट रूपमा आएको छैन । यस नीतिले गोरखापत्र संस्थानको सेयर निजी क्षेत्रलाई पनि बाँड्ने र यसलाई आत्मनिर्भर बनाउने मात्र भनेको छ (श्री ५ को सरकार २०६०[२०४९]) । राष्ट्रिय सञ्चार नीति बनाउन

^४ गोरखापत्र संस्थानले दैनिक पत्रिकाहरू गोरखापत्र र द राइजिड नेपाल; मासिकहरू मुना, युवामञ्च र मध्यपर्क प्रकाशन गर्छ ।

^५ २०६३ फागुन १८ मा बढीबहादुर कार्कीको कार्यदलले सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयमा गरेको अन्तर्क्रिया कार्यक्रममा गोरखापत्र संस्थानका तत्कालीन कार्यकारी अध्यक्ष तेजप्रकाश पण्डितले व्यक्त गरेको धारणामा आधारित ।

नेपाली काङ्ग्रेसको सरकारले नरहरि आचार्यको संयोजकत्वमा १६ सदस्यीय कार्यदल बनाएको थियो ।

२०५२ मा नेपाली काङ्ग्रेस संसदीय दल, सूचना तथा सञ्चार विषय समितिको संयोजन गर्दै नरहरि आचार्यले सञ्चार क्षेत्रमा भएका कार्यहरूको मूल्याङ्कन गरेका थिए । उनले २०५२ कात्तिक १४ मा तत्कालीन सूचना तथा सञ्चार मन्त्री चिरञ्जीवी वाग्लेलाई प्रतिवेदन बुझाएका थिए । त्यस प्रतिवेदनमा भनिएको थियो, “प्रजातन्त्रमा सरकारले समाचार पत्रिकाको प्रकाशन गर्नु स्वाभाविक र सहज देखिँदैन । यसैले विगतको नेपाली सरकारले निजी क्षेत्रमा हस्तान्तरित गर्ने कुरालाई सिद्धान्ततः स्वीकारेको थियो तर कतिपय कारण व्यवहारमा रूपान्तर हुन सकेन” (आचार्य २०५६: २१५) । गोरखापत्र संस्थानलाई तत्काल सरकारी नियन्त्रणबाट मुक्त गरिनुपर्ने सुझाव त्यस प्रतिवेदनमा उल्लेख छ ।

यस नीतिको करिब दस वर्षपछि ल्याइएको सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीति २०५९ ले पनि गोरखापत्र संस्थानका बारेमा २०४९ को नीतिकै कुरालाई दोहोर्‍याएको छ । सरकारले कहिल्यै पनि नीतिगत रूपमा गोरखापत्र संस्थानमाथिको पूरै नियन्त्रण छोड्न चाहेको छैन भन्ने कुरा यी नीतिबाट स्पष्ट हुन्छ ।

नवौँ पञ्चवर्षीय योजनामा सरकारले निजीकरण गर्ने सरकारी संस्थानको सूचीमा गोरखापत्र संस्थानलाई राखेको थियो (राष्ट्रिय योजना आयोग २०५५) । तर दसौँ योजनामा भने यो मुद्दा उठाइएको थिएन । हुन त सरकारले सरकारी संस्थानमा सुधार गर्ने उद्देश्यले उच्चस्तरीय संस्थान सुधार समिति २०६३ गठन गरेको थियो । डा. भोलानाथ चालिसेको अध्यक्षतामा गठन गरिएको यस समितिले २०६४ साउन २० मा सरकारलाई प्रतिवेदन बुझाएको थियो । यस प्रतिवेदनले संस्थानहरूलाई राम्रो, सन्तोषप्रद, सुधार अपेक्षित, खराब र धेरै खराब गरी पाँच प्रकारमा वर्गीकरण गरेको थियो । यसमा गोरखापत्र संस्थान खराबको श्रेणीमा परेको थियो र सरकारलाई गोरखापत्र संस्थान निजी क्षेत्रलाई बेच्न सुझाव दिइएको थियो (चालिसे २०६४) ।

गोरखापत्र संस्थानले २०३६ सालदेखि सरकारबाट अनुदान पाइरहेको छैन (श्री ५ को सरकार २०५७) । महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन, २०६४ अनुसार आर्थिक वर्ष २०६१/६२ मा गोरखापत्र संस्थानमा रु. १३ लाख १८ हजार नोक्सानी भएको थियो (महालेखा परीक्षकको कार्यालय २०६४क) । चालिसे समितिको प्रतिवेदनमा गोरखापत्र संस्थानको अवस्थाबारेमा भनिएको छ:

कर्मचारीसम्बन्धी दायित्वका लागि भनेर छुट्ट्याएको रकम ज्यादै अपुग देखिन्छ । विक्री मुनाफा अंश राम्रो भए तापनि कारोबारमा कमी र उच्च शिरोभार खर्चका कारणले संस्थानले आशातित मुनाफा गर्न नसकेको देखिन्छ । कर्मचारी कटौती र कारोबारमा वृद्धि गरी, लेखाप्रणालीलाई चुस्त राख्दै सबै प्रकारका दायित्वको निमित्त पर्याप्त रकम छुट्ट्याउँदै संस्थान अघि बढ्नुपर्ने देखिन्छ । संस्थानले हालका वर्षहरूमा केही मुनाफा गरेको तथा सञ्चित मुनाफामै रहेको देखिए तापनि ठूलो रकम कर्मचारी अवकाश कोषको लागि व्यवस्था गर्न बाँकी रहेकाले वास्तविक रूपमा संस्थानको नेट वर्थ नै ऋणात्मक हुने अवस्थामा छ (चालिसे २०६४: २४-२५) ।

गोरखापत्र संस्थानका कर्मचारी स्वयंले पनि यसको सुधारका विभिन्न मोडलको खोजी गरेका छन् । गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सङ्घ-४७ ले २०६३ साउन १६ गते 'लोकतन्त्रमा गोरखापत्र संस्थानको मार्गचित्र' विषयक कार्यशाला गोष्ठी पनि गरेको थियो । त्यस दिन सञ्चारसम्बन्धी अनुभवी र विज्ञ व्यक्तिहरूले गोरखापत्र संस्थानको भविष्यबारे आफ्नो धारणा कार्यपत्रमार्फत प्रस्तुत गरेका थिए ।^६

युवामञ्चका तत्कालीन सम्पादक विजय चालिसेले आफ्नो कार्यपत्रमा गोरखापत्र संस्थानलाई संसदको मातहतमा ल्याउनुपर्छ भन्ने तर्क गरेका छन् (चालिसे २०६३क) । यसका लागि संसदले बडापत्र पारित गर्नुपर्छ भन्ने आग्रह चालिसेको छ । बडापत्र तयार भएपछि संस्थानको सेयर संस्थानमा कार्यरत कर्मचारी, निजी छापा सञ्चार संस्था, कागज, छापासम्बन्धी मसलन्द उद्योग, दूरसञ्चार सेवाप्रदायक संस्थाहरू आदिलाई गर्नुपर्ने विचार चालिसेको छ (चालिसे २०६३क) ।

उल्लिखित कार्यशाला गोष्ठीमा आफ्नो मन्तव्य दिँदै नेकपा एमालेका प्रदीप नेपालले पनि चालिसेको विचारप्रति विमति जनाएका थिए । आफूलाई सहकारीकरणको पक्षमा उभ्याउँदै उनले भनेका थिए, “यो संसदलाई धेरै नबोकाउनुहोस् है, कुन दिन मछ्छ बेकारमा, किन बोकाई रहनुहुन्छ भारी ? यो मृत्युको मुखमा छ” (नेपाल २०६३: ७२) । संस्थानकै आनन्दराम आचार्य पनि संसदप्रति उत्तरदायी भएको गुठीको रेखदेखमा गोरखापत्र संस्थान चल्नुपर्ने जिकिर गर्छन् (आचार्य २०६३) । अहिले सरकारी सञ्चारमाध्यममा सञ्चार मन्त्रीको नै हाली मुहाली छ । चालिसेको अवधारणाअन्तर्गत संसदीय सञ्चार समितिअन्तर्गत गोरखापत्र संस्थानलाई राख्दा संसदमा प्रतिनिधित्व गर्ने सबै

^६ सो कार्यक्रममा प्रस्तुत कार्यपत्र र विभिन्न व्यक्तिहरूले प्रस्तुत गरेका विचार सङ्कले प्रकाशन गरेको स्मारिकामा पनि सङ्कलित छन् (माथेमा २०६३) ।

राजनीतिक पार्टीको चासोमा यो पछि जसले गर्दा यसको व्यवस्थापनमा सुधार हुने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

तर यस मोडलप्रति आलोचना गर्ने व्यक्ति संस्थानभित्र नै छन् । गोरखापत्र दैनिकका तत्कालीन नायव कार्यकारी सम्पादक सीताराम अग्रहरि प्रश्न गर्छन्, “के हाम्रा संसदीय नेताहरूमा र कर्मचारी, पत्रकारहरूमा निष्पक्षता, इमानदार भावना तथा बीबीसी कर्मचारी, पत्रकारहरूमा भएभैं आत्मानुशासन, उद्यमशीलता मेहनती प्रवृत्ति छ ?” (अग्रहरि २०६३: २४) ।

अर्को कार्यपत्रमा राष्ट्रिय सहकारी महासङ्घ-नेपालका कार्यकारी अध्यक्ष, दीपकप्रकाश बास्कोटाले गोरखापत्र संस्थानलाई सहकारीकरणको मोडलमा लैजानुपर्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् (बास्कोटा २०६३) । यस मोडलमा गोरखापत्र संस्थानको सेयर पत्रकारसम्बन्धी संस्था, सञ्चार संस्था, विज्ञान एजेन्सी, संस्थानका कर्मचारी आदिमा विक्री गरिन्छ । सहकारीमा लैजाँदा कर्मचारीले पनि सेयर किन्ने हुनाले आफ्नो उन्नतिको लागि पनि कर्मचारीले बढी लगनशील भएर काम गर्छन् भन्ने बास्कोटाको तर्क हो । गोरखापत्र दैनिकका तत्कालीन सहायक सम्पादक डम्बरजङ्ग डाँगी (२०६३) को धारणा पनि बास्कोटासँग मिल्दोजुल्दो छ । त्यस कार्यक्रममा नेकपा (एमाले) का प्रदीप नेपाल (२०६३) र तत्कालीन नेपाली काङ्ग्रेस (प्रजातान्त्रिक) का मीनेन्द्र रिजाल (२०६३) ले पनि सहकारीकरणकै पक्षमा आफूलाई उभ्याएका थिए ।

तर नेपालको परिप्रेक्ष्यमा सहकारी मोडलमा पनि समस्या देख्छन् सीताराम अग्रहरि । उनका अनुसार संस्थानको कर्मचारी बलियो हुनु भनेको त्यहाँको युनियन बलियो हुनु हो । यी युनियन राजनीतिक पार्टीका विचारअनुसार फरकफरक छन् । यसबाट उत्पन्न गुटबन्दी, नेतागिरीका कारण संस्थानै ढुब्ने समस्या छ (अग्रहरि २०६३) । यस्तै समस्या देखेर गोरखापत्र दैनिकका तत्कालीन प्रधान सम्पादक उद्धव उपाध्याय (२०६३) संस्थानको पूर्ण सरकारीकरणको पक्षमा समेत पुगेका छन् ।

सरकारको नियन्त्रणभन्दा बाहिर ल्याउनु नै निजीकरण हो । यसका मोडल धेरै छन् । निजीकरण ऐन, २०५० ले छ प्रकारका निजीकरणको व्यवस्था गरेको छ:

१. प्रतिष्ठानको सेयरहरू जनसाधारण, कर्मचारी, कामदार तथा त्यस्तो प्रतिष्ठानको व्यवस्थापन सञ्चालन गर्न इच्छुक कुनै कम्पनीलाई विक्री गरेर, तर यसरी

सेयर बिक्री गर्दा प्रतिष्ठानको प्रकृति तथा वित्तीय अवस्था हेरी सम्भव भएसम्म जनसाधारण, ...कर्मचारीहरूको बढी प्रयोग गराइनेछ ।

२. सहकारीकरण गरेर,
३. प्रतिष्ठानको सम्पत्ति बेचबिखन गरेर,
४. प्रतिष्ठानको सम्पत्ति भाडामा दिएर,
५. प्रतिष्ठानको व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रलाई सहभागिता गराएर,
६. समितिको सिफारिशमा श्री ५ को सरकारले उपयुक्त देखेको अन्य कुनै माध्यम अपनाएर (श्रेष्ठ २०६४: २४०) ।

माथिको दोस्रो बुँदाबाट थाहा हुन्छ गोरखापत्र संस्थानका कर्मचारीले सोचेजस्तो सहकारीकरण वा संसदको मातहतमा राख्ने मोडलमा यस संस्थानलाई लैजान निजीकरण भन्ने शब्दले रोक्दैन । यी मोडलले संस्थानको सेयर सरकारबाट भिकेर गैरसरकारी क्षेत्रमा बेच्ने विचार बोक्छन् । तर मिडिया आयोग २०६३ को प्रकाशित प्रतिवेदनले संस्थानको ब्राण्ड र सम्पत्ति छुट्ट्याएर निजीकरण गर्न सुझाव दिएकाले गोरखापत्र संस्थानका कर्मचारीको पीर जायज देखिन्छ । आफ्नो आक्रोश पोख्दै विजय चालिसेले लेखेका छन्:

सञ्चारसंस्थाकै नेतृत्व गरेका भरमा विशेषज्ञ ठानिने मानसिकताबाट मुक्त भई स्वायत्तता र निजीकरणका बारेमा जानकार विशेषज्ञ र गोरखापत्र संस्थानकै कर्मचारी-पत्रकारहरूको समेत राय सहमत लिइने हो भने उपयुक्त ढाँचाको खोजी असम्भव पनि देखिँदैन (चालिसे २०६३ख) ।

तर आयोगको छाप्रा माध्यम समितिको सुझाव प्रतिवेदनमा यस संस्थानका बारेमा अलिक विस्तृतमा चर्चा गरिएको छ । त्यसमा भनिएको छ:

सरकारी छाप्रा माध्यमलाई यथासक्य चाँडो निजीकरण र सो हुन नसकेमा सहकारीकरण गरिनु पर्दछ । सहकारीकरण पनि नभएमा पत्रकारहरूको अन्तर्गत रहने गरी एक कोषको व्यवस्था गरेर चलाउनु उपयुक्त देखिन्छ (अधिकारी २०६३ख) ।

यसबाट स्पष्ट हुन्छ गोरखापत्र संस्थानको ब्राण्ड र सम्पत्ति अलग्याएर बेच्ने विचार यो समितिले आफ्नो प्रतिवेदन बुझाइसकेपछि मात्र आएको हो । ब्राण्ड र सम्पत्ति छुट्ट्याउने यो प्रस्तावको मुख्य आधार के होला ? भन्ने जिज्ञासा स्वाभाविक रूपमा उठ्छ । आयोगका सदस्य रघु मैनालीका अनुसार गोरखापत्र संस्थानको

ब्राण्ड र सम्पत्ति बेचेर आएको पैसाले संस्थानका सबै कर्मचारीलाई पाँच सात वर्षमा पाउने एकमुष्ट रकम दिई 'गोल्डेन ट्याण्डसेक' गर्ने आयोगको विचार थियो र यस्तो प्रस्ताव गरिएको हो।^७ यसको मतलब निजीकरण गरिसकेपछि गोरखापत्र संस्थानका अनावश्यक कर्मचारीलाई अवकाश दिँदा पनि उनीहरूको अहित नहोस् भन्ने चाहना मिडिया आयोगले लिएको देखिन्छ।

प्रकाशित प्रतिवेदनमा प्रयोग गरिएको भाषालाई गहिरिएर हेर्ने हो भने आयोगले सहकारीकरण वा संसदीय सञ्चार समितिको मातहतमा राख्नेभन्दा पनि कुनै व्यापारीलाई गोरखापत्र संस्थानको सम्पत्ति र ब्राण्ड छुट्ट्याएर बेच्न खोजेको आभास हुन्छ। नत्र एउटै व्यापारीलाई सेयरको ठूलो हिस्सा नजाओस् भनेर निश्चित हदबन्दी राख्न सकिन्थ्यो। निजी क्षेत्रका सञ्चारमाध्यमको ध्येय नाफा कमाउनु हुन्छ र यी पाठकको पैसामा भन्दा धेरै विज्ञापनको पैसामा निर्भर हुन्छन्। स्वाभाविक रूपमा यस्ता सञ्चारमाध्यमले पाठकभन्दा विज्ञापनदाताको हितलाई प्राथमिकतामा राखेका हुन्छन्। त्यसैले मुख्य उद्देश्य नाफा कमाउने नभएका सावर्जनिक छापाको पनि आवश्यकता हुन्छ। प्रकाशित प्रतिवेदनले आयोगको छापामाध्यम समितिको आशयलाई समेट्न सकेको छैन। मिडिया आयोग २०६३ को छापामाध्यम समितिका संयोजक बबिता बस्नेतका अनुसार ब्राण्ड र सम्पत्तिको कुरा सुरुमै पनि उठेको थियो तर टिपोटका क्रममा छुटेकाले प्रतिवेदनमा नपरेको हो।^८

गोरखापत्र संस्थानलाई सुधारतर्फ अघि बढाउने हो भने यसको सेयर सर्वसाधारणमा प्रवाहित गर्नु नै उत्तम हुन्छ। सहकारीकरण वा ट्रस्ट कुनै पनि मोडल आफैमा अचुक उपाय होइन। मुख्य कुरा यसमा राजनीतिक पार्टी, सेयरधनी अनि विज्ञापनदाताको अनावश्यक हस्तक्षेप नहोस् भन्ने नै हो। मिडिया आयोगले सरकारले गोरखापत्र संस्थान चलाउन हुँदैन भन्ने सुझाव दिए पनि यो लागू हुने सम्भावना कम छ। २०४९ र २०५९ को नीतिले भनेभैं सर्वसाधारण र कर्मचारीलाई सेयर दिन नचाहने सरकारसँग धेरै आशा गर्न सकिँदैन। पहिलो कुरा, सरकारले गोरखापत्र संस्थान नचलाउने कुरा नीतिमै आउनु पर्‍यो र दोस्रो, सरकारले पनि त्यस नीतिलाई कार्यान्वयन गर्नु पर्‍यो। अनि मात्र गोरखापत्र संस्थानको व्यवस्थापन चुस्त बन्छ, र यसका प्रकाशनको प्रभावकारितामा सुधार आउन सक्छ।

^७ मैनालीसँग २०६३ असोज ११ मा गरिएको कुराकानीमा आधारित।

^८ बस्नेतसँग २०६५ वैशाख ८ मा गरिएको कुराकानीमा आधारित।

रेडियो र टिभीको सार्वजनिक सेवा

२०६३ को मिडिया आयोगले रेडियो नेपाल र नेपाल टेलिभिजनलाई सार्वजनिक सेवा प्रसारणको रूपमा विकास गर्ने भनेको छ। यसको मुख्य उद्देश्य यी सरकारी सञ्चारमाध्यममा अनावश्यक राजनीतिक र आर्थिक प्रभावलाई हटाउनु हो। यसबारे आयोगको प्रतिवेदनमा भनिएको छ:

लोकतान्त्रिक राज्य व्यवस्थाले आत्मसात् गरेको सिद्धान्तअनुरूप नै सार्वजनिक प्रसारण सेवाका रूपमा रेडियो नेपाल र नेपाल टेलिभिजनलाई लैजान सार्वजनिक प्रसारण सेवासम्बन्धी छुट्टै कानूनको व्यवस्था गरी सोहीअनुरूप स्वतन्त्र बोर्ड गठन गर्ने, योग्य र सक्षम व्यक्तिको नियुक्ति गर्ने त्यस्तो बोर्ड संसदप्रति उत्तरदायी हुने र संसदीय सुनवाइ समितिको सिफारिसमा सरकारद्वारा बोर्ड गठनको व्यवस्था गर्ने र आर्थिक स्रोत-साधनको सुनिश्चितता जस्ता व्यवस्था हनुपर्ने (अधिकारी २०६३क: ३७-३८)।

हुन त सरकारी विद्युतीय माध्यमलाई सार्वजनिक सेवा प्रसारणमा लैजानुपर्ने माग योभन्दा अगाडि पनि भएको थियो। २०५९ मा भारतदत्त कोइरालाको संयोजकत्वमा बनेको विद्युतीय सञ्चारमाध्यमलाई व्यवस्थित गरी सञ्चालन गर्नेबारे सुभाब कार्यदलले रेडियो नेपाल र नेपाल टेलिभिजनलाई पब्लिक सर्भिस ब्रोडकास्टिङ् (सार्वजनिक सेवा प्रसारण) मा परिवर्तन गर्न सरकारलाई सुभाब दिएको थियो। यसो गर्दा लाग्ने खर्च अनि सञ्चालन स्वतन्त्र र स्वायत्त तवरले गर्ने व्यवस्था सरकारले मिलाउनुपर्ने धारणा त्यस कार्यदलले राखेको थियो (कोइराला २०५९)। सार्वजनिक सेवा प्रसारणका बारेमा मिडिया आयोग २०६३ को प्रकाशित प्रतिवेदनले भनेको मुख्य कुरा यही नै हो। यसलाई व्यवहारमा उतार्न गाह्रो छ।

अहिले निजी क्षेत्रबाट पनि टिभी र रेडियो सुरु भइसकेका छन्। निजी क्षेत्रको प्रसारणभन्दा भिन्न उद्देश्य रेडियो नेपाल र नेपाल टेलिभिजनले लिन आवश्यक छ। सरकारले केका लागि प्रसारण संस्था चलाउने? यसको उद्देश्य के हो? राज्यको दायित्व पूरा गर्ने कि मुनाफा कमाउने? यस विषयमा प्रस्ट हुन भोला चालिसेको अध्यक्षतामा नेपाल सरकारले गठन गरेको उच्चस्तरीय संस्थान सुधार समिति २०६३ ले सरकारलाई सुभाब दिएको थियो (चालिसे २०६४)। यस समितिको सुभाब नेपाल टेलिभिजनको लागि थियो जुन रेडियो नेपालको हकमा पनि लागू हुन्छ। रेडियो नेपाललाई स्वायत्त बनाउने उपायको खोजीका रूपमा रेडियो नेपालको सुधार र सुदृढीकरण योजना २०४९ साल

वैशाख/जेठमा लागू गरिएको थियो। सुरुमा यो योजना तर्जुमा गर्दा रेडियो नेपालमा सरकारको आर्थिक भार कम गर्ने उद्देश्य मात्र थियो (भट्ट २०६१: १२२)।

यसै योजनाका आधारमा सरकारका विभिन्न निकायका सूचनात्मक कार्यक्रम र रेडियो नेपाल बाहिरबाट आएका कार्यक्रममा शुल्क लिन थालेको हो (श्री ५ को सरकार २०४१)। अहिले पनि रेडियो नेपाल र नेपाल टेलिभिजनमा बाहिरबाट कार्यक्रम दिनेले पैसा पाउनुको सट्टा तिर्नुपर्छ। यी प्रसारणले नागरिकलाई आवश्यक कार्यक्रम दिनभन्दा पनि नाफा कमाउन बढी ध्यान दिएको देखिन्छ।

अवश्य यसबाट उठेको पैसाबाट यी प्रसारण चलाउन सजिलो भएको छ। तर पैसा कमाउनुभन्दा पनि यी प्रसारणको दायित्व नागरिकलाई सुसूचित गर्नु हो। यसै कारण मिडिया आयोग २०६३ ले सरकारलाई यी प्रसारणको लागि आर्थिक स्रोत सुनिश्चित गर्न सुझाव पनि दिएको छ। सार्वजनिक सेवा प्रसारण भनेको राज्यको दायित्व हो भन्ने अवधारणा आयोगले राखेको पाइन्छ।

मिडिया आयोगको अप्रकाशित प्रतिवेदनमा सार्वजनिक सेवा प्रसारणको नीतिनिर्माणका लागि संसदले बनाउने बोर्डमा ९ देखि ११ सदस्यको व्यवस्था गर्न प्रस्ताव गरिएको छ। यी सदस्यलाई संसदको सहमतिमा प्रधानमन्त्रीले नियुक्त गर्ने छ। पाँच वर्षको कार्यावधि भएको यस बोर्डले संस्थानको व्यवस्थापनका लागि कार्यकारी प्रमुख तथा अन्य कर्मचारी नियुक्त गर्ने र वार्षिक बजेट तय गर्ने व्यवस्था यस प्रतिवेदनले गरेको छ। यस बोर्डले संस्थाको वार्षिक प्रतिवेदन संसदमा प्रस्तुत गर्नेछ (अधिकारी २०६३ख)।

सार्वजनिक सेवा प्रसारणका विभिन्न मोडल छन्। आयोगले दिएको सुझाव केही हदसम्म बेलायतको ब्रिटिस ब्रोडकास्टिङ् कर्पोरेसन (बीबीसी) सँग मिल्छ। बीबीसी संसदको मातहतमा छ। यसका व्यवस्थापनका लागि संसदले सन् १९२६ मा बडापत्र तयार गरेको थियो (स्क्यानेल सन् १९९०)। अन्तिम पटक दस वर्षका लागि सन् २००६ मा नयाँ बडापत्र घोषणा गरिएको थियो जसले १२ सदस्यीय बीबीसी ट्रस्टको व्यवस्था गरेको छ। यसभन्दा अगाडि यसलाई बोर्ड अफ गभर्नर्स भनिन्थ्यो। बीबीसी यस ट्रस्टप्रति उत्तरदायी हुन्छ। यस ट्रस्टका सदस्य प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा बेलायतका महारानीद्वारा नियुक्त गरिन्छन्। यसै ट्रस्टले बीबीसीका कार्यकारी समितिका सदस्यहरू नियुक्त गर्छ। त्यसैले बीबीसीमा सरकारको हस्तक्षेप हुँदैन भनिन्छ।

बोर्ड अफ गभर्नर्सको नियुक्तिको अझ पारदर्शी विधि दक्षिण अफ्रिकामा छ। यहाँ सुरुमा बोर्ड-सदस्य पदका लागि संसदीय समितिले विज्ञापन गर्छ। समाजका

विभिन्न सङ्घसंस्थाले त्यसपछि सदस्यको नाम पठाउँछन् । समितिले ती नामबाट केहीलाई छान्छ । छानिएका व्यक्तिलाई सार्वजनिक सुनुवाईका क्रममा अन्तर्वार्ता लिइन्छ र उपयुक्त व्यक्तिलाई छानिन्छ । यसको जानकारी सबैलाई दिइन्छ र संसदबाट पारित भएपछि राष्ट्रपतिले बोर्ड अफ गभर्नर्सलाई नियुक्त गर्छ (बुसेइक सन् २००५) ।

कस्ता व्यक्तिलाई बोर्डमा लैजान नमिल्ने भन्नेमा पनि नियम छ, दक्षिण अफ्रिकामा । राजनीतिक पार्टीसँग सम्बन्धित संस्थाका पदमा रहेका, सरकारी संस्थामा कार्यरत अनि प्रसारण माध्यमबाट आर्थिक लाभ गरिरहेको व्यक्तिलाई बोर्डमा नियुक्त गरिँदैन । यस्ता विभिन्न मोडल छन् जसका बारेमा विस्तृतमा अध्ययन हुन आवश्यक छ । तर यस्ता बोर्ड र सरकारले हस्तक्षेप गर्ने नगर्ने कुरा व्यक्तिको व्यवहार, राजनीतिक व्यवस्थाले निर्धारण गर्छ ।

सार्वजनिक सेवा प्रसारणलाई व्यापारिक प्रभावबाट बचाउन आवश्यक छ । त्यसैले यसको आर्थिक पक्षमा धेरै महत्त्व दिने गरिन्छ । *पब्लिक पर्पोज इन ब्रोडकास्टिङ: फण्डिङ फर द बीबीसी* नामक पुस्तकमा क्रिस्टियन कोबोल्डले सार्वजनिक सेवा प्रसारण र व्यापारिक प्रसारणको आर्थिक स्रोतका बारेमा लेखेका छन् । उनका अनुसार सार्वजनिक सेवा प्रसारण चलाउने मुख्य उपायमा रेडियो, टिभी राखेबापत शुल्क र सरकारको अनुदान हो भने व्यापारिक मिडिया विज्ञापन, प्रायोजन, सब्सक्रिप्सन, पे पर भ्यू जस्ता अनेक उपाय छन् (कोबोल्ड र अरू सन् १९९९) । सन् २००५ मा प्रकाशित सार्वजनिक सेवा प्रसारणसम्बन्धी राम्रा प्रयासबारेको पुस्तक *पब्लिक सर्भिस ब्रोडकास्टिङ: अ बेस्ट प्राक्टिसेस् सोर्सबुक*मा यस्ता प्रसारणलाई तीन आर्थिक मोडलमा बाँडिएको छ । यी सरकारी अनुदान, लाइसेन्स मोडल र मिश्रित मोडल हुन् (वनर्जी र सेनेभिरत्ने सन् २००५) ।

अस्ट्रेलियामा यस्तो प्रसारण मुख्य रूपमा सरकारी अनुदानबाट चल्छ । बेलायत र जापानमा भने रेडियो र टिभी राखेबापत तिर्नुपर्ने लाइसेन्स शुल्कबाटै यस्ता सार्वजनिक सेवा प्रसारण चलेका छन् । क्यानाडा र दक्षिण अफ्रिकामा मिश्रित मोडलबाट चलेका छन् (वनर्जी र सेनेभिरत्ने सन् २००५) । क्यानाडाली अभ्यासले सरकारको अनुदान र विज्ञापनको बाटो रोजेको छ । दक्षिण अफ्रिकामा भने लाइसेन्स फि, विज्ञापन र प्रायोजन सार्वजनिक सेवा प्रसारण चलाउने उपायका रूपमा स्थापित छन् (वनर्जी र सेनेभिरत्ने सन् २००५) ।

अप्रकाशित प्रतिवेदनमा सार्वजनिक सेवा प्रसारणको आय स्रोतका रूपमा ७० प्रतिशत आम्दानी सरकारी अनुदान, २५ प्रतिशत आम्दानी विज्ञापन तथा

प्रायोजन अनि बाँकी पाँच प्रतिशत अन्य स्रोतबाट हुने गरी व्यवस्था मिलाउन सिफारिस गरिएको छ । साथै यी संस्थाको पूर्वाधार तयार गर्न सरकारले लगानी गर्नुपर्ने र आवश्यक रकम जुटाउन सरकारले दर्शक तथा श्रोतामा सार्वजनिक सेवा प्रसारण सेवा शुल्क लगाउन सक्नेछ, भनिएको छ (अधिकारी २०६३ख) ।

हुन त नेपाल टेलिभिजन सुरु हुनुभन्दा अघि नै सरकारले नेपालमा टेलिभिजन सुरु गर्दा लगानी गरे पनि हस्तक्षेप गर्न नहुने विचार जनताले व्यक्त गरेका थिए (बेल्वासे सन् १९८५: १८) । तर सरकारले हस्तक्षेप गर्न कहिल्यै छोडेन । त्यसैले हस्तक्षेपलाई निरुत्साहित गर्न सरकारको प्रत्यक्ष अनुदानलाई सकेसम्म कम गर्न आवश्यक देखिन्छ । सार्वजनिक प्रसारणले सरकारसँग सीधै पैसा नमागिकन यसका लागि एउटा छुट्टै निकायको व्यवस्था गर्न सकिन्छ । मिडिया आयोग २०६३ ले भनेभैँ पच्चीस प्रतिशत आम्दानी विज्ञापन र प्रायोजनबाट पनि व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

हुन त अरू देशमा गरेभैँ जनताबाटै विद्युत, पानी करमा मिलाएर पनि प्रसारणको कर लिन सकिन्छ । यसो गर्दा नियमित रूपमा स्रोत जुट्थ्यो पनि । तर यो प्रक्रिया भ्रष्टाचारी छ । टिभीको हकमा नेटिभी मेट्रोलाई व्यापारिक बनाई नेपाल टेलिभिजनलाई सार्वजनिक प्रसारण बनाउन सकिने ठाउँ छ । यस विषयमा विस्तृतमा अध्ययन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

सार्वजनिक सेवा प्रसारण हुँदैमा हस्तक्षेप हुँदै नहुने भने होइन । यो सरकारको प्रतिवद्धता र नागरिकको निगरानीमा भर पर्छ । बीबीसीमा पनि सरकारले हस्तक्षेप गर्दै नगरेको कहाँ हो र ? सन् १९५६ मा स्वेज नहर, सन् १९८२ को फकल्याण्ड युद्ध, सन् १९८५ मा आयरल्याण्ड लिबरेसन आर्मीको विषयमा सरकारले हस्तक्षेप गरेको थियो (नेग्रिन सन् १९९४) ।

सन् १९८५ मा इजिप्टका राष्ट्रपति नासिरले स्वेज नहरलाई राष्ट्रियकरण गरेका थिए ।^९ यसको विरोधमा बेलायतका तत्कालीन प्रधानमन्त्री एन्थोनी इडेनले सैनिक प्रयोग गर्न खोज्दा प्रतिपक्षले उनको आलोचना गरेका थिए । इडेनले त्यस बेला प्रतिपक्षका नेता हग गेट्सकेललाई बीबीसीमा बोल्न नदिन बीबीसीलाई अनुरोध गरेका थिए तर बीबीसीले मानेन । त्यस बेला सरकार र बीबीसीको कटु सम्बन्ध थियो (नेग्रिन सन् १९९४: १०८-१०९) ।

सन् १९८२ मा फकल्याण्ड टापुलाई अर्जेन्टिनाले आफ्नो अधीनमा लिएपछि बेलायत र अर्जेन्टिनाबीच फकल्याण्ड युद्ध भएको थियो । सन् १९८२ मेमा

^९ इजिप्टमा रहेको स्वेज नहरमा सन् १९५६ मा बेलायत र फ्रान्सको लगानी थियो ।

बीबीसी टिभीको कार्यक्रम न्यूजनाइट र प्यानोरामाले यस युद्धका बारे सामग्री प्रसारण गरेका थिए जसमा फकल्याण्ड विवादको इतिहास र मुद्दालाई विवेचनात्मक तरिकाले प्रस्तुत गरिएको थियो । ती कार्यक्रमले बेलायतको साथ नदिएको आरोप बेलायतकी तत्कालीन प्रधानमन्त्री मागरेट थ्याचरले लगाएकी थिइन् (बारनेट र करी सन् १९९४) । त्यसपछि बीबीसीले बेलायतकै पक्ष लिएको थियो (नेग्रिन सन् १९९४: १११) ।

सन् १९८५ अगस्ट ७ मा बीबीसीको कार्यक्रम रियल लाइभ्समा आयरल्याण्ड लिबरेसन आर्मीका नेता रिचार्ड क्याकगिनिज र आयरल्याण्डका अर्का नेता ग्रेगोरि क्याम्पबेलका बारेमा सामग्री थियो । प्रधानमन्त्री थ्याचरले विरोध गरेपछि यसको प्रसारण सन् १९८५ अक्टोबर १६ मा मात्र हुन सकेको थियो (विल्बी सन् २००६) ।

सन् १९८४ देखि सन् १९९४ दशकमा सरकार र व्यापारिक प्रतिद्वन्दीबाट बीबीसीप्रति गरेको व्यवहारको चर्चा स्टेभन बारनेट र एन्ड्रु करीले आफ्नो पुस्तकमा गरेका छन् । उनीहरूका अनुसार बीबीसीमा त्यस बेला तीन तरिकाले हस्तक्षेप गर्ने वातावरण बन्ने गरेको थियो १) लाइसेन्स फि निर्धारण गर्ने वा नगर्ने, २) आफ्नो विचार मिल्ने व्यक्तिलाई बोर्ड अफ गभनर्समा नियुक्त गर्ने र ३) बीबीसीको बडापत्र नवीकरण गर्ने वा नगर्ने (बारनेट र करी सन् १९९४) ।

बेलायतमा प्रजातन्त्र धेरै वर्ष चलि सकेकाले मात्र धेरै हस्तक्षेप नभएको हो । यदि यही संरचना अरू देशमा भएको भए योभन्दा बढी हस्तक्षेप हुन्थ्यो भनेर अनुमान गर्न सकिन्छ । फेरि नेपालमा सरकारी प्रसारणलाई कागजमा सार्वजनिक सेवा प्रसारणका रूपमा परिणत गरे पनि राजनीतिक हस्तक्षेप हुँदैन भन्न गाह्रो छ । मुख्य कुरा राजनीतिक प्रतिबद्धता हो जुन नेपाली राजनीतिक पार्टीमा कमै देख्न पाइएको छ । यसभन्दा अघि पनि यी सञ्चारमाध्यमलाई सार्वजनिक प्रसारणमा बदल्न सरकारलाई सुभाब आएको हुन् । तर तिनको कार्यान्वयन हुन सकेन ।

फेरि २०४९ को सञ्चार नीति र २०५९ को सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीतिले रेडियो नेपाल र नेपाल टेलिभिजनलाई अर्थिक रूपमा स्वायत्त बनाउने अनि यी संस्थालाई राष्ट्रिय प्रसारण बनाउने मात्र भनेको छ । यी नीतिले यी सञ्चार संस्थालाई सार्वजनिक सेवा प्रसारणमा बदल्ने भनेको छैन । त्यसैले जबसम्म सरकारले प्रसारण चलाउने/नचलाउने विषयमा टुङ्गो लाग्दैन तबसम्म यस्ता कार्यान्वयन गर्ने तहको अधिकार नपाएका सुभाब दल (मिडिया आयोग २०६३ र अरू कार्यदल) बाट आएका सुभाबले त्यति महत्त्व राख्दैनन् । यस विषयमा सरकार र राजनीतिक दलको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

राससप्रतिको अस्वाभाविक मौनता

राष्ट्रिय समाचार समिति (रासस) बारे यस आयोगको प्रतिवेदन मौन छ। यसले “राष्ट्रिय समाचार समितिको विकल्पको रूपमा निजी क्षेत्र सक्षम भई अर्को संरचना निर्माण नभएसम्म राष्ट्रिय समाचार समितिलाई जनताप्रति बढी जिम्मेवार र उत्तरदायी बनाउंदै लैजानुपर्ने” मात्र भनेको छ (अधिकारी २०६३: ३८)।

हुन त पहिलो नेपाली समाचार संस्था— नेपाल संवाद समिति २०१६ पुस १ मा निजी क्षेत्रबाटै सुरु भएको थियो। दोस्रो संस्था— सगरमाथा संवाद समिति २०१७ वैशाख ३० मा सुरु भएको थियो। यी दुवै पत्रकारको अग्रसरतामा गठन गरिएका थिए। यी समितिहरू आर्थिक रूपमा कमजोर थिए। त्यस बेला सरकारले यिनीहरूलाई मासिक तीन सय रुपियाँ अनुदान दिन्थ्यो। २०१७ पुस १ मा राजा महेन्द्रले शासन आफ्नो हातमा लिएपछि २०१८ फागुन ७ गते यी दुवै समाचार समितिलाई गाभेर सरकार नियन्त्रित राष्ट्रिय संवाद समिति बनाइएको थियो। यस समितिको अस्थायी समितिमा पुराना समितिबाट दुई जना र सरकारको तर्फबाट एक जना सदस्य थिए। २०२८ सालमा यसको नाम राष्ट्रिय समाचार समिति (रासस) मा परिवर्तन गरिएको थियो (बस्नेत २०६४)।

राससको प्रकृति पूरै सरकारी छ जुन २०१४ सालमा गठन गरिएको पहिलो प्रेस कमिशनको सुभावाभन्दा उल्टो छ। त्यस कमिशनले नेपालमा निजी क्षेत्रबाट संवाद समिति चलाउन गाह्रो हुने निष्कर्ष निकाल्दै अर्धसरकारी संवाद समिति स्थापना गरिनुपर्ने सुझाव दिएको थियो। यस अर्धसरकारी समितिमा सरकारले पाँच वर्षका लागि लगानी गर्नुपर्ने तर यसको कामकारवाहीमा हस्तक्षेप गर्न नपाउने प्रस्ताव यस कमिशनले गरेको थियो (चापागाई २०६०[२०१५])। त्यस कमिशनको प्रतिवेदनमा भनिएको छ:

एक सुव्यवस्थित ढङ्गले राष्ट्रिय संवाद समिति खडा गर्ने, तत्कालै आवश्यक पर्नजाने पूँजीको अभावबाहेक, वर्षेनी घाटा पर्ने स्पष्ट हुनाले पनि जनता तर्फबाट यस दिशामा कारवाही हुन गाह्रो छ (चापागाई २०६०[२०१५]: ३३१)।

राससको बारेमा प्रतिवेदन अगाडि भन्छ:

...अर्धसरकारी स्तरमा संवाद समितिको प्रारम्भ गरियोस्। संवाद समितिलाई आफ्नो क्रियाकलापमा सम्पूर्णतः स्वतन्त्र राख्नका लागि सरकारले यसको प्रशासन, दैनिक कार्य आदिमा बिल्कुलै हस्तक्षेप गर्नु हुँदैन (चापागाई २०६०[२०१५]: ३३२)।

वि. सं. २०१४ को कमिशनले तीन सरकारी र चार गैरसरकारी व्यक्ति सदस्य भएको डाइरेक्टरको एक बोर्डको व्यवस्था हुनुपर्ने सुझाव दिएको थियो । तर गैरसरकारी व्यक्तिहरू रु. १००० को सेयर किनेको सेयरधनीको चुनावबाट छानिनुपर्ने व्यवस्था थियो (चापागाई २०६०[२०१५]) ।

रासस ऐन २०१९ ले पनि गैरसरकारी व्यक्तिलाई राससको सञ्चालकहरूको बोर्डमा हुने व्यवस्था गरेको थियो । राष्ट्रिय संवाद समिति ऐन २०१९ ले रु. १० को ५० हजार ओटा सेयरको व्यवस्था गरेको थियो । गोरखापत्र संस्थान ऐन २०१९ जस्तै राससको सेयर सरकारले ६० प्रतिशत राख्ने र अरू सर्वसाधारणलाई बिक्री गर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । यति मात्र होइन यस ऐनले सरकारको तर्फबाट चार जना र सेयर होल्डरको तर्फबाट तीन जना गरी सात सदस्यीय सञ्चालकको बोर्ड गठन गरेको थियो । तर सर्वसाधारणले किन्नुपर्ने सेयरमध्ये ५० हजार बिक्री नभएसम्म सरकारले नै बोर्डका सबै सदस्य मनोनित गर्ने व्यवस्था पनि ऐनमा गरिएको थियो (श्री ५ को सरकार २०१९ख) ।

२०२८ सालमा यस ऐनको संशोधन हुँदा सरकारले ५१ प्रतिशत, कर्मचारिले २५ प्रतिशत र सर्वसाधारणले बाँकी प्रतिशत सेयर पाउने व्यवस्था गरिएको थियो । अनि सञ्चालक बोर्डको सदस्यको सङ्ख्या पाँचमा झार्नको थियो । गैरसरकारी क्षेत्रमा सेयर नबेचेसम्म सरकारले नै बोर्डका सबैलाई नियुक्त गर्ने व्यवस्था यस संशोधनमा गरिएको थियो (श्री ५ को सरकार २०२८ख) । यो अहिले पनि लागू छ ।

२०३८ मा गठन गरिएको शाही प्रेस कमिशनले पनि राससमा भएको सरकारी हस्तक्षेपको विरोध गरेको थियो । राससको एकाधिकारलाई तोड्न यस प्रेस कमिशनले राससको विकल्पमा अर्को समाचार समिति आवश्यक देखेको थियो (श्री ५ को सरकार २०३८) ।

हुन त राष्ट्रिय सञ्चार नीति, २०४९ मा निजी क्षेत्रमा राससको सेयर प्रवाहित गर्ने उल्लेख गरिएको छ (श्री ५ को सरकार २०६०[२०४९]) । यही कुरा सूचना र सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीतिमा पनि दोहोऱ्याइएको छ (श्री ५ को सरकार २०५९) । त्यसैले मिडिया आयोग २०६३ ले कमसेकम निजी क्षेत्रमा सेयर प्रवाहित गर्न सुझाव दिन सक्थ्यो । राससबारे यस आयोगका समितिका अप्रकाशित प्रतिवेदनमा केही उल्लेख छैन । त्यो पढ्दा लाग्छ, आयोगका समितिहरूले राससको अस्तित्वलाई नै स्वीकार गरेका छैनन् । आयोगका अध्यक्ष राधेश्याम अधिकारीका अनुसार आयोगले सुरुमा सरकारले समाचार समिति चलाउनु हुँदैन भन्ने अडान लिएको थियो । तर नेपालमा निजी क्षेत्रबाट सुषुप्त अवस्थामा

समाचार समिति चलिरहेको र यो नाफामुखी व्यवसाय हुन नसकेकाले सरकारले हस्तक्षेप नगरिकन चलाइयोस् भनिएको हो ।^{१०} आयोगको छापामाध्यम समितिका संयोजक बबिता बस्नेतका अनुसार राससबारे त्यति धेरै बहस नै भएको थिएन ।^{११} समाचार समिति भनेको जनतासँग सरकारको प्रत्यक्ष सम्पर्क गराउने माध्यम नभएकाले यसबारेमा त्यति छलफल नगरिएको हो भन्ने भनाइ आयोगका सदस्य रघु मैनालीको छ ।^{१२}

राससलाई पुनर्संरचना गर्ने उपाय नभएको भने होइन । संसारमा सरकारी र गैरसरकारी दुवै खाले स्वामित्वमा समाचार समिति चलिरहेको पाइन्छ । राससलाई पुनर्संरचना गर्दा दुई ओटा उपाय अपनाउन सकिन्छ । पहिलो, सरकारले सम्पूर्ण अनुदान दिने तर हस्तक्षेप नगर्ने । यसको परिकल्पना २०१४ को प्रेस कमिशनले पाँच वर्षका लागि गरेको थियो । २०१८ मा रासस सुरु भएदेखि २०६४ चैतसम्मको अवस्थामा रासस सरकारकै अनुदानमा चलिरहेको छ । महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन, २०६४ का अनुसार २०६२/६३ मा यसले सरकारबाट २ करोड ४२ लाख २५ हजार अनुदान पाएको थियो (महालेखा परीक्षकको कार्यालय २०६४ख) । यो अनुदान नै यसको मुख्य आर्थिक स्रोत हो । व्यवहारले यो मोडल नेपालमा काम लाग्दैन भन्ने प्रमाणित भइसकेको छ । यदि सरकारको हस्तक्षेप रोक्ने केही उपाय खोज्न सकियो भने यसको बारेमा पनि सोच्न सकिन्छ ।

दोस्रो उपाय, भारतीय समाचार समिति— प्रेस ट्रस्ट अफ इण्डियाको जस्तो हो । यस ट्रस्टमा भारतका ठूला पत्रिकाको सेयर छ र यसमा सरकारको हस्तक्षेप हुने गुञ्जायस छैन । यो सहकारीको मोडलमा चल्छ । यस्तो मोडलमा राससलाई पनि लैजान सके विदेशका समाचार समितिले भैं यसले पनि अझ राम्ररी काम गर्न सक्थ्यो ।

अब राससलाई सहकारीकरण गर्न आवश्यक छ (वन्त सन् २००६) । यसको मतलब सरकारले अब राससबाट हात भिकेर छापा अनि प्रसारणका सञ्चारमाध्यमका संस्था आदिलाई सेयर बेच्न आवश्यक छ । तथापि अहिलेको अवस्थामा यो त्यति सजिलो भने छैन । निजी सञ्चारमाध्यमले राससको समाचार र फोटोको प्रयोग कम गरिरहेका छन् । यस कार्यका लागि उनीहरूका आफ्नै संवाददाता छन् (खरेल सन् १९९९) ।

^{१०} आयोगका अध्यक्ष राधेश्याम अधिकारीले २०६३ कात्तिक २ मा मार्टिन चौतारीमा आयोजित 'उच्चस्तरीय मिडिया आयोगको प्रतिवेदनमाथि छलफल' विषयक कार्यक्रममा व्यक्त विचारमा आधारित ।

^{११} बबिता बस्नेतसँग २०६५ वैशाख ८ मा गरिएको कुराकानीमा आधारित ।

^{१२} रघु मैनालीसँग २०६३ असोज ११ मा गरिएको कुराकानीमा आधारित ।

तर समाचार समितिको काम समाचार र फोटो मात्र बेच्ने होइन । विश्वमै समाचार र सूचना बेच्ने रोयटर्सको पाँच प्रतिशतभन्दा कम आम्दानी विभिन्न सञ्चारमाध्यमलाई लिखित, श्रव्य दृश्य सामग्रीको बिक्रीबाट उठ्छ । विभिन्न संस्थालाई आर्थिक, व्यापारिक सूचना बेचेर नै रोयटर्सले अरू आम्दानी गर्छ (वोइड-ब्यारेट सन् २००१) । नेपालमा अहिले आर्थिक, व्यापारिक सूचना पाउन सकिने सूचना बैंक छैन र राससलाई सूचना बैंकको रूपमा विकास गर्न आवश्यक छ । राससलाई सूचना बैंकका रूपमा विस्तार गर्न भवन बनाइएको पनि थियो । तर त्यो भवन निर्धारित उद्देश्य विपरीत अहिले भाडामा दिइएको छ ।

समाचार मात्र बेचेर बाँच्न सक्ने अवस्था अब राससको छैन । समाचार समितिका विज्ञ ओलिभर वोइड-ब्यारेटले समाचार समितिको काम र स्वरूपअनुसार पुरानो मोडल र नयाँ मोडलमा विभाजित गरेका छन् । उनका अनुसार पुरानो मोडलका समाचार समितिको मुख्य गुणमा एक वा दुई भाषामा मात्र सीमित हुने, सरकारी अनुदानमा भर पर्ने आदि हुन् । नयाँ मोडलको समाचार समिति सरकारी अनुदानमा कम भर पर्छन्, विभिन्न भाषामा सूचना र समाचार बेच्छन्, ग्राहकका आवश्यकताअनुसार विशिष्ट विषयमा सेवा दिने गर्छन् ।

निष्कर्ष

नेपालमा संविधानसभाको चुनाव भइसकेको छ । यस चुनावका लागि विभिन्न पार्टीले घोषणापत्र तयार गरेका थिए । नेकपा (माओवादी), नेकपा (एमाले) र नेपाली काङ्ग्रेसको घोषणापत्रमा प्रेस स्वतन्त्रताबारे कुरा उठाइएको छ । यद्यपि नेपाली काङ्ग्रेसले मात्र स्पष्ट रूपमा सरकारी सञ्चारमाध्यमको चर्चा गरेको छ । नेपाली काङ्ग्रेस पार्टीको घोषणापत्रमा “सरकारी सञ्चारमाध्यमलाई निष्पक्ष र स्वायत्त गरिने छ” भनिएको छ (नेपाली काङ्ग्रेस २०६४: २६) । तर नेकपा (एमाले) ले भने प्रेसमाथिको सबै प्रकारका हस्तक्षेपलाई निषेध गर्ने भनेको छ (नेकपा एमाले २०६४) । नेकपा (माओवादी) ले पनि आफ्नो घोषणापत्रमा प्रेसलाई स्वतन्त्र र निष्पक्ष राख्ने भनेको छ (नेकपा माओवादी २०६४) । यसको मतलब यी पार्टीले सरकारले सरकारी सञ्चारमाध्यम चलाउन नहुने कुरा सैद्धान्तिक रूपमा मानेको देखिन्छ । हुन त यस्ता प्रतिवद्धता २०४८, २०५१ र २०५६ को चुनावमा पनि विभिन्न राजनीतिक पार्टीले व्यक्त गरेका थिए । तर व्यवहारमा त्यो देखिएन ।

मन्त्री परिषद्को २०६३ मङ्सिर २९ को बैठकको निर्णयबाट बन्दीबहादुर कार्कीको संयोजकत्वमा सरकारी सञ्चारमाध्यमहरूको पुनर्संरचना र स्वायत्तता

सम्बन्धमा अध्ययन गर्न उच्चस्तरीय कार्यदलसमेत गठन गरिएको थियो (गोरखापत्र २०६३ख)। त्यस कार्यदलको कार्यादेशमै मिडिया आयोग २०६३ को सुझाव र यसअघि दिइएका विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनको सिफारिस पनि अध्ययन गर्ने उल्लेख गरिएको छ, ^{१३} यस कार्यदलले अध्ययन गरेर प्रतिवेदनसमेत बुझाइसके पनि त्यसलाई सार्वजनिक गरिएको छैन।

मिडिया आयोग २०६३ का अध्यक्ष अधिकारीले प्रकाशित प्रतिवेदनको भूमिकामा विभिन्न सीमाका कारण प्रतिवेदनमा 'सुधार' को ठाउँ रहेको स्वीकारेका छन्।^{१४} हुन त राससबाहेक अरू सरकारी सञ्चारमाध्यमलाई यस आयोगले तत्काल सरकारको नियन्त्रणबाट भिक्ने सुझाव दिएको छ। तैपनि सरकारी सञ्चारमाध्यमसम्बन्धी यस आयोगको सुझावलाई हुबहु लागू गर्न मिल्दैन। २०६३ को मिडिया आयोगले प्रतिवेदन बुझाइसकेपछिका दुई सञ्चार मन्त्री दिलेन्द्रप्रसाद बजु र कृष्णबहादुर महाराले यी सञ्चार संस्थालाई आफ्नो कार्यकर्ता भर्ना गर्ने अखडा बनाउन छोडेका छैनन् (छलफल २०६३, द काठमाडौं पोष्ट सन् २००७)। अब पनि सरकारले सरकारी सञ्चारमाध्यम चलाइराख्ने हो भने नागरिकले यी सञ्चार संस्थामाथि विश्वास गर्न छोड्ने छन्।

सन्दर्भ सूची

- अग्रहरि, सीताराम। २०६३। न हाँसको चाल न कुखुराको चाल। *प्रगति: चौथो अधिवेशन स्मारिका*। पुष्कर माथेमा, सं., पृ. २३-२४। काठमाडौं: गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सङ्घ-४७।
- अधिकारी, राधेश्याम। २०६३क। उच्चस्तरीय मिडिया सुझाव आयोग प्रतिवेदन, २०६३। काठमाडौं: उच्चस्तरीय मिडिया सुझाव आयोगको सचिवालय।
- अधिकारी, राधेश्याम। २०६३ख। उच्चस्तरीय मिडिया सुझाव आयोग प्रतिवेदन, २०६३। अप्रकाशित, उच्चस्तरीय मिडिया सुझाव आयोगको सचिवालय, काठमाडौं।
- आचार्य, आनन्दराम। २०६३। गोरखापत्र संस्थानको सञ्चालन गुठी (ट्रस्ट) मार्फत गर्ने कि ? *प्रगति: चौथो अधिवेशन स्मारिका*। पुष्कर माथेमा, सं., पृ. २५-२६। काठमाडौं: गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सङ्घ-४७।

^{१३} २०६३ फागुन १८ मा बन्नीबहादुर कार्कीको कार्यदलले सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयमा गरेको अन्तर्क्रिया कार्यक्रममा बाँडिएको कार्यदलको कार्यादेशमा उल्लेख भएअनुसार।

^{१४} अधिकारीका अनुसार मिडिया आयोग २०६३ ले सीमित समयका कारण सरोकारवालासँग पर्याप्त विमर्श गर्न पाएको थिएन र देश सङ्क्रमण अवस्थामा भएकाले आयोगको सुझावमा सुधार आवश्यक छ।

आचार्य, नरहरि । २०५६ । सूचना र सञ्चार सम्बन्धी काङ्ग्रेसको नीति । *नयाँ नेपालको प्रस्तावना*, पृ. २१३-२२२ । काठमाडौँ: संवत्सर प्रकाशन ।

उपाध्याय, उद्धव । २०६३ । सरकारीकरण: गोरखापत्रको विग्रंदो स्वास्थ्यको उपचार । *प्रगति: चौथो अधिवेशन स्मारिका* । पुष्कर माथेमा, सं., पृ. १३-१४ । काठमाडौँ: गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सङ्घ-४७ ।

कोइराला, भरतदत्त, विजयकुमार पाण्डे र दुर्गानाथ शर्मा । २०६०[२०५९] । विद्युतीय सञ्चारमाध्यमलाई व्यवस्थित र विकसित गरी सञ्चालन गर्नेबारेका सुझावहरू, २०६० । *प्रकाशनको दिग्दर्शन* । हरिहर विरही, सं., पृ. ५४८-५५९ । काठमाडौँ: प्रेस काउन्सिल नेपाल ।

गोरखापत्र । २०६३क । मिडिया सुझाव आयोगको सुझावले गोरखापत्रलाई गम्भीर असर । ९ असोज, पृ. २ ।

गोरखापत्र । २०६३ख । सरकारी सञ्चारमाध्यमको पुनर्संरचनाबारे अध्ययन गर्न उच्चस्तरीय कार्यदल गठन गरिने । २ पुस, पृ. १/३ ।

चापागाई, कृष्णप्रसाद (अध्यक्ष) । २०६०[२०१५] । प्रेस कमिसनको प्रतिवेदन-२०१५ । *प्रकाशनको दिग्दर्शन* । हरिहर विरही, सं., पृ. २६६-३६३ । काठमाडौँ: प्रेस काउन्सिल नेपाल ।

चालिसे, भोलानाथ, संयोजक । २०६४ । उच्चस्तरीय संस्थान सुधार सुझाव समिति २०६३ को प्रतिवेदन । अप्रकाशित, Available at http://www.privat.gov.np/pdf/main_report.pdf.

चालिसे, विजय । २०६३क । गोरखापत्रको भावी कार्यदिशा । *प्रगति: चौथो अधिवेशन स्मारिका* । पुष्कर माथेमा, सं., पृ. ६३-६७ । काठमाडौँ: गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सङ्घ-४७ ।

चालिसे, विजय । २०६३ख । मिडिया आयोगको 'विरोधाभास' प्रतिवेदनबारे । *गोरखापत्र*, ९ असोज, पृ. ४ ।

छलफल । २०६३ । सञ्चारमा लज्जास्पद भर्ति । १ असोज, पृ. १/८ ।

डाँगी, डम्बरजङ्ग । २०६३ । सहकारीकरण अर्थात् सामूहिक निजीकरण । *प्रगति: चौथो अधिवेशन स्मारिका* । पुष्कर माथेमा, सं., पृ. ३५-४० । काठमाडौँ: गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सङ्घ-४७ ।

नेकपा (एमाले) । २०६४ । *नेकपा (एमाले) को घोषणापत्र: संविधानसभा निर्वाचन चैत २८, २०६४* । काठमाडौँ: केन्द्रीय समिति ।

नेकपा (माओवादी) । २०६४ । *संविधानसभाको निर्वाचनका लागि नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) को प्रतिवद्धता-पत्र* । काठमाडौँ: केन्द्रीय प्रचार प्रसार समिति । नेपाल, प्रदीप । २०६३ । गोरखापत्रलाई सडेगलेको पद्धतिबाट मुक्ति गर्नुपर्छ । *प्रगति: चौथो अधिवेशन स्मारिका* । पुष्कर माथेमा, सं., पृ. ७१-७२ । काठमाडौँ: गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सङ्घ-४७ ।

- नेपाली काङ्ग्रेस । २०६४ । नेपाली काङ्ग्रेसको घोषणा-पत्र: संविधानसभा निर्वाचन-२०६४ । काठमाडौं: केन्द्रीय प्रचार-प्रसार समिति ।
- बस्नेत, श्रीरामसिंह । २०६४ । समाचार समिति । पत्रकारिताको आयाम, पृ. २२९-२५१ । काठमाडौं: पैरवी बुक हाउस ।
- बास्कोटा, दीपकप्रकाश । २०६३ । लोकतान्त्रिक परिप्रेक्ष्यमा गोरखापत्रको मार्गचित्र । प्रगति: चौथो अधिवेशन स्मारिका । पुष्कर माथेमा, सं., पृ. ६८-६९ । काठमाडौं: गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सङ्घ-४७ ।
- भट्ट, कोमल । २०६१ । रेडियो नेपालको आर्थिक विकासक्रम । रेडियो नेपालको सामाजिक इतिहास । प्रत्यूष वन्त, शेखर पराजुली, देवराज हुमागाई, कृष्ण अधिकारी र कोमल भट्ट, सं., पृ. ११२-१३९ । काठमाडौं: मार्टिन चौतारी ।
- महर्जन, हर्षमान । २०६३ । व्यवहारमा मिडिया सुभाव आयोग (पाठकपत्र) । कान्तिपुर, ३ असोज, पृ. ६ ।
- महालेखा परीक्षकको कार्यालय । २०६४क । गोरखापत्र संस्थान । महालेखा परीक्षकको चवालीसौं वार्षिक प्रतिवेदन २०६४, पृ. ३२२-३२४ । Available at <http://www.oagnep.gov.np/AG-Report-2064/Part%20III/17-Suchan-Sanchar.pdf>
- महालेखा परीक्षकको कार्यालय । २०६४ख । राष्ट्रिय समाचार समिति । महालेखा परीक्षकको चवालीसौं वार्षिक प्रतिवेदन २०६४ । पृ. ३३९-३४१ । Available at <http://www.oagnep.gov.np/AG-Report-2064/Part%20III/17-Suchan-Sanchar.pdf>
- माथेमा, पुष्कर, सं. । २०६३ । प्रगति: चौथो अधिवेशन स्मारिका । काठमाडौं: गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सङ्घ-२०४७ ।
- राष्ट्रिय योजना आयोग । २०५५ । सार्वजनिक संस्थान र निजीकरण । नवौं योजना, पृ. १६६-१७५ । काठमाडौं: राष्ट्रिय योजना आयोग ।
- रिजाल, मिनेन्द्र । २०६३ । सहकारीकरण नै उपयुक्त हुन्छ । प्रगति: चौथो अधिवेशन स्मारिका । पुष्कर माथेमा, सं., पृ. ७२-७३ । काठमाडौं: गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सङ्घ-४७ ।
- श्री ५ को सरकार । २०१९क । गोरखापत्र करपोरेशन ऐन, २०१९ । नेपाल गजेट, ३० चैत ।
- श्री ५ को सरकार । २०१९ख । राष्ट्रिय संवाद समिति ऐन, २०१९ । नेपाल गजेट, २९ माग ।
- श्री ५ को सरकार । २०२८क । गोरखापत्र करपोरेशन (पहिलो संशोधन) ऐन २०२८ । नेपाल राजपत्र, २० चैत ।
- श्री ५ को सरकार । २०२८ख । राष्ट्रिय संवाद समिति (पहिलो संशोधन) ऐन २०२८ । नेपाल राजपत्र, २० चैत ।
- श्री ५ को सरकार । २०३८ । श्री ५ महाराजाधिराज वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवका जुनाफमा शाही प्रेस आयोगले चढाएको प्रतिवेदन २०३८ । काठमाडौं: शाही प्रेस आयोग ।

- श्री ५ को सरकार । २०४१ । रेडियो नेपालको सुधार र सुदृढीकरण योजना २०४१ । काठमाडौं: सञ्चार मन्त्रालय र प्रसार विभाग (रेडियो नेपाल) ।
- श्री ५ को सरकार । २०४९[२०४७] । श्री ५ को सरकारको प्रेस नीति, २०४७ । प्रकाशनको दिग्दर्शन, पृ. ८७-९१ । काठमाडौं: प्रेस काउन्सिल नेपाल ।
- श्री ५ को सरकार । २०५७ । सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीति (मस्यौदा) । काठमाडौं: सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय ।
- श्री ५ को सरकार । २०५९ । सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीति २०५९ । काठमाडौं: सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय ।
- श्री ५ को सरकार । २०६०[२०४९] । राष्ट्रिय सञ्चार नीति, २०४९ । प्रकाशनको दिग्दर्शन । हरिहर विरही, सं., पृ. ३८४-५२३ । काठमाडौं: प्रेस काउन्सिल नेपाल श्रेष्ठ, कृष्ण । २०६३ । मिडिया आयोग, गोरखापत्र र ह्याकुलो । गोरखापत्र, १९ असोज, पृ. ४ ।
- श्रेष्ठ, ज्ञानबहादुर । २०६४ । निजीकरण ऐन, २०५० । ऐन सङ्ग्रह, पृ. २३९-२४५ । काठमाडौं: पैरवी प्रकाशन ।

Banerjee, Indrajit and Kalinga Senerviratne. 2005. Funding and Financing Implications for Public Service Broadcasting. In *Public Service Broadcasting: A Best Practices Sourcebook*, pp. 112-127. UNESCO and AMIC.

Barnett, Steven and Andrew Curry. 1994. Battleground. In *The Battle for the BBC: A British Broadcasting Conspiracy*, Pp. 12-28. London: Aurum Press.

Belbase, Subhadra. 1985. TV Nepal: A Survey Study of Audience Tastes and Appropriate Timings. Unpublished report, Worldview International Foundation, Kathmandu.

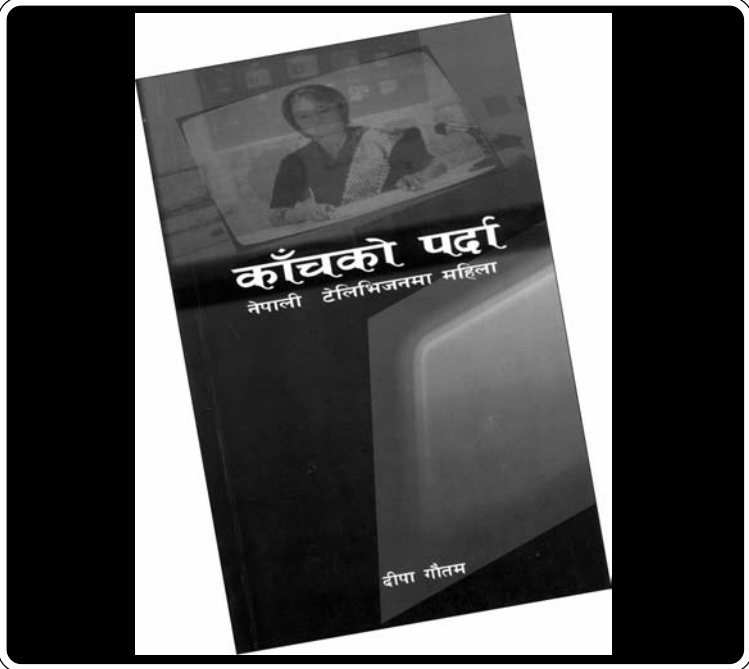
Boyd-Barrett, Oliver. 2001. *Report of the Workshop on News Agencies in the Era of the Internet*. Paris: UNESCO.

Bussiek, Hendrik . 2005. State Ownership and Control of Broadcast Media: A Case of Reform. In *Serving the Public: Transforming State Media to Serve the Public Interest*. Chris H. Chirwa, ed., pp. 30-51. Windhoek: Media Institute of South Africa.

Kharel, P. 1999. Dateline RSS, Deadline 2000 A.D. In *RSS 38th Anniversary Souvenir*, pp. 86-89. Kathmandu: Rastriya Samachar Samiti.

Koboldt, Christian, Sarah Hogg and Bill Robinson. 1999. The Implications of Funding for Broadcasting Output. In *Public Purposes in*

- Broadcasting: Funding the BBC*, pp. 47-71. Luton: University of Luton Press.
- Negrine, Ralph. 1994. The Politics of Broadcasting: Liberty on Parole. In *Politics and the Mass Media in Britain*, pp. 100-117. London and New York: Routledge.
- Onta, Pratyoush. 2006. Creating a National News Agencies. In *Mass Media in Post-1990 Nepal*, pp. 232-235. Kathmandu: Martin Chautari.
- Scannel, Paddy. 1990. Public Braodcasting: The History of a Concept. In *Understanding Television*. Andrew Goodwin and Garry Whannel, eds., pp. 11-29. London and New York: Rourtledge.
- The Kathmandu Post. 2007. State Media under Maoist Shadow. 30 April, p.1/3.
- Wilby, David. 2006. Real Lives 1985. Available at http://www.bbc.co.uk/heritage/in_depth/pressure/pdf/real_lives.pdf. Accessed on 22 April 2008.

चौतारी पुस्तक शृङ्खला- ३१

..... तेल बुहारीले होइन छोराके किनेर ल्याएका छन् । आज्ञाकारी बुहारी/श्रीमती श्रीमान्ले जुन तेल ल्याउँछन् त्यसैमा खाना पकाउँछन् । तैपनि गाली खान्छन् ।

... टेलिभिजनको पर्दामा दर्शकले मूलतः पहाडी मूलका नाकमा फूली लगाएका र तिब्बती मूलका साना आँखा भएका महिलाहरूलाई नेपाली महिलाको रूपमा चिन्ने गर्दछन् ।

नेपाली टेलिभिजनमा महिलालाई कसरी प्रस्तुत गरिँदै आएको छ भन्ने सन्दर्भमा धेरैमध्ये यी दुई प्रतिनिधि उदाहरण हुन् । लैङ्गिक दृष्टिकोणले टेलिभिजनका प्रस्तुतिलाई हेर्दा तिनमा देखिएका त्रुटिलाई पहिल्याउनु आवश्यक छ । त्यस्ता त्रुटिका कारकतत्वहरू के के हुन् र तिनलाई सच्याउन के कस्ता प्रयासहरू गरिनु पर्दछ भन्नेतर्फ यो पुस्तक काँचको पर्दा: नेपाली टेलिभिजनमा महिला केन्द्रित छ ।

विगतका अन्य अध्ययनको तुलनामा टेलिभिजनमा महिलाको छविलाई केही बेग्लै, केही सरल, र मिहिन ढङ्गले यसमा प्रस्तुत गरिएको छ । टेलिभिजन कार्यक्रम तथा विज्ञापनहरूमा महिलाको प्रस्तुतिलाई केन्द्रभागमा राखी लेखिएको जम्मा चार खण्डको यस पुस्तकका अन्य खण्डहरूमा नेपालमा टेलिभिजन स्थापना तथा यससम्बन्धी विगतमा भएका अध्ययनको पृष्ठभूमि, टेलिभिजनमा महिला सहभागिता र टेलिभिजनमा महिलाका सवालसम्बन्धी नीति निर्देशिकाबारे चर्चा छ । यो पुस्तक टेलिभिजनप्रेमी दर्शक, महिला अधिकारवादी, सञ्चारकर्मी र पत्रकारिताका विद्यार्थीका लागि उपयोगी छ ।